

Arhim. Dr. Teofan Mada

**DE LA ETICĂ LA
FIINTIALITATE**
Spiritualitatea Sfinților Părinți

Ediția a II-a revizuită

Coordonator al colecției
CUVÂNT ȘI VIAȚĂ: Teofan Mada

Copyright © 2013, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TEOFAN MADA, arhimandrit

De la etică la ființialitate : spiritualitatea sfinților

părinți / Arhim. dr. Teofan Mada. - Ed. a 2-a, rev. -

București : Pro Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-605-8

Prefață

Sensul ontologic pe care-l are spiritualitatea ortodoxă a ferit-o de pericolul unei deontologii exterioare și de eticism. Ceea ce vindecă „urâteniile păcatului” nu e viața morală a omului, eticismul exterior, ci unirea, comuniunea cu Dumnezeu, împărtășirea cu harul necreat. Această comuniune nu este altceva decât ființialitatea omului care creează un nou mod de viață, un etos divino-uman.

Etosul ortodox este unul divino-uman, un etos al îndumnezeirii. Astfel, sfințirea este o trecere de la etică, în sensul relativ al înțelegerii, la ființialitate, la unirea cu Dumnezeu. Conținutul ontologiei ortodoxe este îndumnezeirea, și nu o simplă creștere morală. Viața în Hristos, conținut al ontologiei pauline, Părinții Bisericii au numit-o îndumnezeire, pentru a arăta scopul și conținutul real al vieții în Hristos. Prin urmare, conținutul unei etici adevărate este îndumnezeirea.

Viața creștină se trăiește la nivel duhovnicesc și ontologic care este harismatic și divino-uman, după modelul lui Iisus Hristos, Dumnezeu-omul. Cu Hristos se introduce o nouă realitate, adică o nouă ființialitate a creației, o creație nouă în Hristos. Desăvârșirea nu este etică, ci ontologică. Hristos nu este un prototip moral, ci Unul dumnezeiesc și mântuitor.

Întruparea lui Hristos reprezintă centrul dinamismului soteriologic al omului, iar principiul ontologic se revelează în viața în Hristos, cu Hristos. Conținutul dinamismului soteriologic al omului coincide cu hristificarea lui ontologică, și nu se reduce la simple imperative categoriale psihologice sau etice. Hristos nu este pentru om „un principiu exterior” de care omul atârnă arbitrar, relativ și obiectiv, ci este în mod real și adevărat Principiul lui ontologic.

Biserica lui Hristos nu este un organism modelator-etic, ci „trupul mântuirii”, „comuniunea îndumnezeirii”. Fiind persoana eclezială, omul Ortodoxiei subzistă numai în relație cu Dumnezeu, Izvorul vieții.

Morala Evangheliei nu are ca scop cunoașterea și promovarea principiilor sau a regulilor eticiste obiective, ci vizează comuniunea

omului cu Izvorul binelui și al vieții, cu Dumnezeu. O etică obiectivată sau care se supune și depinde de obiectivări nu este consubstanțială cu Duhul Evangheliei. Morala creștină este o morală a Harului sau a vieții înnoite în Iisus Hristos, care a schimbat condițiile ontologice ale existenței. De aceea nu se limitează, nici nu-și propune și, de altfel, nici nu poate fi delimitată de imperative, reguli sau canoane, ci se extinde la libertatea Duhului vieții și a sfințeniei prin împlinirea poruncilor lui Dumnezeu și prin conformarea ființială la voința lui Dumnezeu. Cu alte cuvinte, scopul vieții creștine nu este strict psihologic sau social, ci prin excelență duhovnicesc și ontologic.

Virtuțile evanghelice nu sunt un fenomen psihologic și eticist, ci o realitate ontologică și spirituală. Fiecare virtute evanghelică este după arhetipul Hristos: desăvârșit dumnezeiască și desăvârșit omenească, este darul Sfântului Duh și fructul participării la harul Acestuia. Virtuțile sunt autoportretul lui Iisus, Cel care este de fapt ființa virtuții.

De asemenea, evanghelia face cunoscut etosul lui Dumnezeu, filiația în Hristos. Ca atare, nu poate fi interpretată în duh raționalist și nici abordată pe baza criteriilor lumești ale unei etici umaniste.

Legea lui Dumnezeu nu se impune din exterior, ci se interiorizează și ființează în om prin trăirea libertății în Hristos, a ontologiei harului și a comunicării cu Dumnezeu. Ediția a doua a acestei cărți apare cu un titlu puțin schimbat, fără termenul „Despățimirea”, iar în subtitlu apare precizarea „Spiritualitatea Sfinților Părinți”, care este de fapt și cadrul de elaborare al cărții.

Autorul

Introducere

Păcatul : temă ontologică sau etică?

Biserica văzută este un trup istoric viu, iar caracterul ei fundamental este viața. De aceea, încercările ei de a vindeca lipsurile omenești, în condițiile acestui cadru istoric, constituie exprimări vii, moduri de viață.

În Teologia ortodoxă viața morală reprezintă un mod de a fi înălăuntrul Revelației și tainei lui Hristos, prin urmare include un comportament caracterizat prin transformări continue. Acest mod de viață nu este determinat de reguli apriorice, ci dimpotrivă, el este cel care generează regulile.

În timp ce ereziile hristologice nu au înțeles etica drept consecință a comuniunii Ființei cu neființa, Teologia și Spiritualitatea ortodoxă, dimpotrivă, s-au fundamentat tocmai pe realitatea și adevărul Întrupării (I In. 4, 2-3). Această opoziție etică fundamentală a devenit evidentă în discuțiile din secolele IV și V, la începutul cărora se părea că ereticii au acceptat adevărul Întrupării¹. Chestiunea cea mai importantă era modul unirii lui Dumnezeu cu omul, mai precis, felul în care era înțeleasă unirea celor două naturi – dumnezeiască și omenească – în Hristos. Problema a fost configurată în primul rând dogmatic, dar exista o necesitate vitală: să se pună temeiurile și să se consolideze credința într-o anumită cale a

¹ Unirea ipostatică a celor două naturi în Ipostasul unic al Fiului prin întrupare se menține (acest mister a preexistat dintotdeauna în voința lui Dumnezeu), în momentul coborârii lui Hristos în Iad, și după Înviere. Desigur, după înviere, Hristos este liber față de pătimirile naturale ireproșabile (cf. Sf. Ioan Damaschin, PG 94, 1101 D – 1104 A), dar aceasta se întâmplă pentru că începe o nouă fază a mântuirii, în care ele nu se mai manifestă. Activitatea pământească a lui Hristos, răstignirea, moartea și învierea nu pot să fie izolate de misterul unirii ipostatice a celor două naturi în Ipostasul dumnezeiesc al Fiului. Cu alte cuvinte, nu există diferență esențială între Hristos Cel de dinainte de răstignire, Cel din timpul răstignirii și morții sale, și Cel de după înviere. Este Același Cuvânt întrupat, în care se regăsește unirea ipostatică a celor două naturi, dumnezeiască și omenească. Diferența există numai în evoluția istorică a iconomiei dumnezeiești.

mântuirii, singura posibilă, cu alte cuvinte, să se instaureze credința într-un anumit mod de viață, singurul autentic ceresc.

De fapt, orice fel de credință își propune un anumit mod de viață, o anumită cale de mântuire. Etica ereziilor hristologice nu concepe mântuirea ca pe o participare la energiile Ființei, ci înțelege legătura omului cu Dumnezeu în mod exclusiv intelectual și eticist. Mântuirea este însă participarea omului la energiile necreate ale Ființei, participare care oferă posibilitatea întregii creații să se transfigureze prin slava dumnezeiască a Sfintei Treimi.

Relația vie cu Fiul lui Dumnezeu întrupat constituie premisa mântuirii înțeleasă de Teologia ortodoxă ca vindecare a omului și a întregii creații. Conform învățaturii ortodoxe, premisele ereziilor hristologice îl îndepărtează pe om de calea vindecării naturii sale, ele operând doar la nivelul speculativ al unei credințe pur intelectuale ce nu angajează întreaga ființă umană. Însă, în conformitate cu dogma de la Calcedon, Hristos nu este un prototip etic, ci Adevărul ființial al Dumnezeirii Care Și-a asumat natura omenească în întregime.

În această asumare, taina unirii dintre creat și Necreat este taina lui Hristos: Dumnezeu Însuși devine om, Creatorul este acum și făptură umană, Adâncul de necuprins, taina de dincolo de orice înțelegere și Rațiunea Dumnezeirii a-toate-făcătoare Se face și rațiune omenească, luând întru Sine toate cele omenești, chiar și conștiința limitării. Cuvântul lui Dumnezeu este veșnic, neschimbător, desăvârșit, pe când cele create printr-Însul, o dată create, sunt schimbătoare. Această însușire a schimbării poate să conducă cele create la o denaturare a firii lor și, în consecință, la stricăciune și distrugere. Cine și Care putere poate să remedieze această așezare întru stricăciune? Nici o altă putere decât aceea a Dumnezeului Treimic neschimbător.

Ereziile hristologice susțineau că însușirea schimbării și inconsistenței care conduce la denaturarea creației poate să fie depășită printr-o perspectivă etică, fapt împlinit de Hristos însuși, cu scopul de a ne oferi un model de urmat. Este deci de la sine înțeles că ereziile au avut ca punct de plecare principiile unei filosofii etice. Metodologia lor pare apropiată de cea ortodoxă, ceea ce poate crea confuzii și poate duce la înșelarea multora. Părinții Bisericii au făcut

însă o descriere precisă a căii mântuirii realizate de Hristos, Cuvântul și Fiul lui Dumnezeu: mântuirea Lui **nu** este o creștere etică. Natura schimbătoare și inconsistentă a celor create nu ar fi putut fi restaurată în nici un fel, dacă mântuirea lui Hristos ar fi fost eticistă, moralistă,

Problema nu este și nici nu poate fi etică, ci, fără îndoială, ontologică: mântuirea constă în biruința asupra oricărei denaturări a creației și în progresul ei duhovnicesc. Izbăvirea pe care a împlinit-o și pe care ne-o împărtășește Cuvântul întrupat constă în vindecarea naturii îmbolnăvite de păcat, și nu într-o perspectivă etică a modelelor.

Teologia niceeană a Părinților afirmă că Hristos-Creatorul este veșnic, neschimbător și fără stricăciune. După Teodoret al Cyrului, Cuvântul „este Creator și nu creatură”², făptura având nevoie de apărare, vindecare și mântuire. Cele create au un început și un sfârșit, îndreptându-se inerent către autodistrugere. Cine și cum va salva cele create? Numai puterea Dumnezeirii Care Se distinge în mod ontologic de cele create și Care le cheamă pe toate cele create la Sine. Ceea ce înalță făptura în Dumnezeu este dăruirea de sine și doxologia iubirii: lauda către Dumnezeu este o înălțare a bucuriei pline de recunoștință, prin care făptura se însufleștește de viața Lui veșnică.

De altfel, fără Dumnezeu, Dătătorul de viață, cele create nu pot să-și depășească inconsistența, nestatornicia și stricăciunea. Când omul e singur cu sine, însăși puterea morală a progresului său, din moment ce este o proprietate a creaturii, se schimbă o dată cu firea labilă, se relativizează și se denaturează. Prin urmare, este nevoie aici de relația vindecătoare: Creator – făptură umană. Potrivit Sfinților Părinți, inconsistența și nestatornicia în bine a făpturii luate din neființă nu pot fi depășite printr-o acțiune pur morală. Omul nu se poate mântui în mod autonom, prin nici o lucrare morală. Dumnezeu a creat lumea din neființă și, deci, nu izvorăște din esența Lui. În consecință, omul trebuie să obțină prin har ceea ce Îi este propriu lui Dumnezeu după ființă. Dumnezeu este Viața prin Însăși Ființa Sa, în timp ce creatura primește viața ca dar. Sfințirea nu e o simplă acțiune etică ci creșterea, progresul și desăvârșirea ființelor create prin împărtășirea lor continuă cu harul sfințitor dătător-de-viață.

² PG 83, 36 D.

Întreaga creație, sensibilă și rațională, materială și duhovnicească, vizibilă și invizibilă își are originea în neființă și îi este sete de ființare. Ea se află sub puterea a două forțe: are tendința întoarcerii în neființă și chemarea înveșnicirii în viața fără de început și fără de sfârșit, a Dumnezeirii.

„Păcatul este o temă ontologică, aceea a stricăciunii naturii, și nu etică. După interpretarea etică a păcatului și a mântuirii, Hristos ar fi putut să păcătuiască (*potuit peccare*), dar nu a păcătuie, făcând alegerea corectă și etică a autodeterminării. Cu alte cuvinte, conform acestor opinii, Hristos a avut voință gnomică, ceea ce înseamnă că a făcut alegere între bine și rău, între stricăciune și nestricăciune, după cum face fiecare om, o dată ce, creat fiind, și-a stricat relația firească cu Dumnezeu. Însă Hristos, datorită unirii ipostatice a celor două firi, nu are voință gnomică, ci două voințe naturale: Cea dumnezeiască și cea umană, într-o relație armonioasă și într-o ascultare imperturbabilă a celei de a doua față de prima. Datorită unirii ipostatice El este întotdeauna Același, Care săvârșește cele dumnezeiești și cele omenești ca Dumnezeu-om”³.

Întruparea înseamnă asumarea reală a umanității de către Dumnezeire, asumare care are drept consecință vindecarea firii umane îmbolnăvite din cauza păcatului și a morții. Hristos, Capul trupului mistic al Bisericii, devine Unicul purtător al Sfințeniei, Hristos fiind așadar deci Prototipul și Dăruitorul sfințeniei, și nu un simplu model etic demn de urmat.

Răul nu are ipostas, ci este „para-ipostas”⁴. Conform Tradiției patristice, răul nu se constituie într-un principiu ontologic, ci etic. Din punct de vedere ontologic, patimile au relație cu neființa, deoarece în adâncul naturii omului pe care a creat-o Dumnezeu nu există nimic rău. Când omul pierde comuniunea cu Dumnezeu, decade în starea neființei. De aceea nu putem vorbi despre ontologia patimilor sau a păcatelor, ci doar de fenomenologia lor. Cu toate că răul nu constituie un principiu ontologic, el creează situații ontologice alienante (boli ființiale), aducându-l pe om contra firii lui

³ N. Matsoukas, *Ortodoxia și Erezia*, Tesalonic, Ed. Pournara, 1992, p. 294.

⁴ Sf. Dionisie Areopagitul, *Despre numirile Dumnezeiești*, 4, 21, 31, PG 3, 721 A și 732 C; vezi Sf. Ioan Damaschin, *Dialog contra maniheilor*, PG 94, 1560 BC.

proprii. În această situație omul trăiește contra firii, negând viața și relațiile comuniunii universale, în special relația sa personală cu Dumnezeu. Astfel, problemele etice create de către rău provoacă denaturări ontologice⁵. Schimbarea aceasta de la starea „conformă naturii” la aceea „contra naturii” e consecința catastrofală a fiecăreia dintre patimi. Și dacă omul, separat de Dumnezeu și înrobitor patimilor, cade în starea neființei, rămânând ca o existență neipostatică, atunci când se întoarce la Dumnezeu, el se orientează spre ființă, izvorul vieții și se însuflețește prin atingerea veșniciei. Atunci viața lui Dumnezeu devine viața proprie a omului. În acest proces conștiința de sine trăiește pocăința nu ca pe o tristețe psihologică (ca simpla conștiință a unui păcat dezordonat), ci ca pe o „realitate duhovnicească permanentă”. Este vorba despre o nouă concepție despre sine și despre o nouă orientare duhovnicească – ontologică – ce îl însoțește pe om până la moarte⁶. Este o „ură a păcatului” și o „iubire a virtuții”, este „îndepărtarea de rău” și „îmbrățișarea binelui”⁷. Din această definiție reiese că Sf. Grigore

⁵ Cf. Sf. Grigore Palama, *Omilia 20*, PG 151, 273 A; *Omilia 38*, PG 151, 417 D.

⁶ Caracterul *ontologic* al Teologiei rezidă în posibilitatea comuniunii omului cu Dumnezeu prin energiile necreate. Astfel, Sfântul Grigore Palama susține că Dumnezeu nu constituie o esență transcendentă, inaccesibilă, ci o prezență personală în lume și în istorie (cf. *Despre unire și distincție*, în: *Syggammata*, vol. II, Tesalonic, 1966, Ed. Hristou, p. 91). Caracterul ontologic al Teologiei sale marchează și antropologia, de vreme ce înțelegerea Teologiei rămâne prin excelență antropologică. După Sf. Grigore Palama, dogma Sfintei Treimi este drumul sigur spre o antropologie corectă. De aceea, el așează în centrul textelor sale creația omului după chipul lui Dumnezeu, întrucât acesta conține posibilitatea înnoirii și desăvârșirii lui ontologice. *Prin creația omului după chipul lui Dumnezeu se pun temeiurile ontologiei vieții morale, comuniunii dintre Dumnezeu și om. Premisa ontologică fundamentală pentru înnoirea omului este întruparea lui Hristos*. Când Cuvântul lui Dumnezeu și-a asumat natura umană, i-a împărțit acesteia pliroama harului Său și a înlăturat lanțurile stricăciunii și morții. Consecința acestei uniri ipostatice a fost și este îndumnezeirea naturii umane (cf. *Tomul sinodal 1, 9*, PG 151, 683 D). Așa se realizează vindecarea și înnoirea ontologică a omului. Înnoirea naturii umane pe care Cuvântul lui Dumnezeu și-a asumat-o în Ipostasul Său dumnezeiesc (*Omilia 5*, PG 151 64 C) este urmată și de înnoirea ipostasului uman. În Ipostasul Cuvântului există întreaga natură umană care se îndumnezeiește prin unirea ipostatică cu Cuvântul lui Dumnezeu (*Despre cei care se liniștesc*, 3, 1, 33, *Syggammata*, vol. 1, p. 644-645).

⁷ Cf. Sf. Grigore Palama, *Omilia 59*, Ed. S. Oikonomou, p. 241.

Palama nu vede pocăința ca pe o alegere convențională și mecanică, ci o înțelege ca înnoire ontologică a naturii umane. Înțelegerea păcătoșeniei proprii nu are un caracter negativ și nici nu se limitează numai la îndepărtarea de păcat, ci este însoțită nemijlocit de cultivarea prin Dumnezeu a virtuților, în special, credința, nădejdea și dragostea. Afirmăția anterioară se explică prin faptul că Sfântul Palama consideră omul departe de Dumnezeu, capabil doar de săvârșirea păcatului⁸. De aceea, diferența dintre un om care crede și altul care nu crede nu este de ordin moralist, ci de ordin ontologic. Cel ce crede se împărtășește de viața dumnezeiască, îndreptându-se spre hristificare, în timp ce acela care nu crede rămâne departe de Însăși Viața, Dumnezeu, și trăiește tragedia morții. Pentru Sfântul Grigore Palama etosul și virtutea sunt mult mai mult decât o dispoziție a evlaviei, depășind negrăit eticismul exterior, ipocrit și neroditor, fiindcă nu de puține ori evlavia și eticismul se îndepărtează de imperativele divine ale moralei. Gândirea eticistă exprimă încercarea omului de a crea un sistem de modele exterioare (de exemplu: cel deontologic, filosofia etică etc.) care ajung să influențeze și să determine viața lui, oferindu-i un sentiment de îndreptățire de sine, formându-se astfel o conștiință de sine ireală ce se proiectează într-o imagine falsă. Dar orice „structură” care se fundamentează pe puterile naturale ale omului este fragilă și relativă. Dimpotrivă, virtutea este puterea umană pusă în mișcare de prezența lui Dumnezeu. Și, în timp ce moralismul de toate felurile devine de multe ori un mod „inert” și „rece” de viață morală, semnificația autentică a virtuții conține întotdeauna în ea elementul jertfei, pătimirii și smereniei, deoarece își are ca principiu virtutea jertfei Mântuitorului Hristos. Astfel, ființa virtuții este Hristos, după cum spune atât de frumos Sfântul Maxim Mărturisitorul.

Așa se explică faptul că, atunci când se referă la Sfântul Ioan Botezătorul, marele Palama afirmă că acesta nu a ostenit „pentru evlavie”, ci pentru dobândirea „virtuții”⁹. Comuniunea adevărată a lui Dumnezeu cu omul este un fapt ontologic: comuniunea ontologică prin harul necreat nu poate să se reducă la eticism sau pietism. Iar

⁸ *Omilia 33*, PG 151, 416 D – 417 A.

⁹ *Idem, Omilia 40*, PG 151, 509.